

a dir, «ell perdria una dent del *queix*», igualment en v. 1428, «Che un dent del *cais* li arabés (=li arrenqués)», i també en v. 1534 amb text idèntic. Avui segons Mistral es diu *cais*, *caisse* (mars.), *chais* (llem.) en els sentits de «la mâchoire, les dents», «dent molaire», «la bouche», *avé bon cais* «avoir de bonnes dents» etc.

Pel que fa al català antic, l'ús de *queix* (o *caix*) en frases fetes i en sentit figurat suggereix que era molt usat i comú a l'Edat Mitjana. Ja devia tenir llavors les accepcions de 'la zona de la galta corresponent al queix' i 'la dentadura, barram' que trobem en occità i que documentem en català en temps moderns. Però ja des dels finals del període medieval *queix* devia perdre progressivament part de la seva vitalitat. Els diccionaris com Belv. 1805 i Lab. 1840 el recullen només amb l'equivalent castellà de «mejilla», que hem d'entendre, com ho fa *Dfa.*, més precisament com «la regió de la galta corresponent a la queixalera». En el següent passatge, JRuyra l'usa amb aquest sentit: «L'avi Mauva estava assegut ---. Aquelles orellasses d'un vermell fi, --- aquelles galtes esllanguides, lleument enconcaades sota els pòmuls i caient en desmaiats plec sobre els *queixos* com veles arrugades per falla de vent» (*Pinya de rosa*, p. 59). I el *Dfa.* ens dona els exemples com «Amb els *queixos* entre els palmells», *xuclat de queixos*, és a dir 'enclotats' i la locució *menjar a dos queixos*, ràpidament i voraçment.

Avui *queix* és poc conegut a Barcelona i en part del territori lingüístic. Mn. AMAlcover en el seu vocabulari del bestiar cabrum porta *queix* com a 'sistema dentari, barram de les cabres i demés animals' (usual a la Ribera del Sió i del Llobregós), *BDLC* IX, 1916, 188; *AlcM* localitza *queix* amb valor de 'barrament, dentadura' a Lluçanès, Pla de Bages, i Pla d'Urgell; reproduceix un exemple del llenguatge diari, «Només li manca un queixal per a tenir tot el *queix*», i cita de Serra i Boldú, *Calend. Folk. d'Urgell*: «invocat per a fer sortir lo *queix* o dentat de les criatures» (p. 232); el *DAG.* recull *queix* a Castellterçol, Vallès, en l'acc. de 'dentadura', i Alart reportava (*RLR* v, 1874, 297) que *queix* és d'ús comú en català (que hem d'entendre principalment el Rosselló) en contextos com *posa el queix* «cet enfant met les dents», *té bon queix* «il a bonne dent». L'empra el ross. Saisset com a 'dentadura': «Ja volia un company, més no pas com aqueix <os> / qu'era gran, gros i fort, i renyagava un *queix*» (*Catalanades*, p. 217), on el sentit és «reganyava unes dents». Altrament, *AlcM* sembla atribuir a Mall. el sentit de 'comissura dels llavis'.

En el País Val. *queix* ha continuat només en la locució *menjar a dos queixos* 'menjar ràpidament i voraçment' i en sentit fig. 'aprofitar-se de dues coses alhora'. Això ho fa constar explícitament C. Llombart a la tercera edició d'Escrig (1887), i altrament el mot devia ser poc usat de ben abans (ni CROS 1764 ni Sanelo primeries del S. XIX no el recullen).⁴ El *DAG.* cita l'esmentada locució d'una publicació val. de 1878, i MGadea l'empra en la seva obra folklòrica: «Oh, la desamortificació! És el gran arrrebata-capes del segle XIX, que robà més que Jaume el Barbut, Candeles

y atres lladres famosos, per a qu'els renegats se feren bones bragues y menjaren a dos *queixos*, a la salut dels frares, de les Esglésies y dels hospitals» (*T. del Xè* I, 293); després figura en Salvà, *Callosa* II, 119.⁵

DERIV.: *Queixada* 'bufetada, galdada', ant. [Llull «L'escuder davant l'autar se deu agenollar ---. E lo cavaller li deu cenyir l'espaa --- deu besar s'escuder e donar-li *queixada*, per ço que sia membrant de ço que promet» (*Libre Orde Caval.*, part IV, en *Obres Essencials* I, 537b)], «--- confirmació és adoncs con (=com) lo bisbe, qui és ton pare spiritual, te conferma e t dona *caxada*, per so que t membre de la confirmació» (*Doctr. Puer.*, p. 59, ms. S. XV)]. *Queixera* 'galtera, cadascuna de les corretges d'un casc, gorra etc. que serveixen per a subjectar-lo i defensar la cara' [*Dfa.*], sentit que no trobem documentat altrament però devia ser conegut a Fabra;⁶ Mn. AMAlcover en el seu vocabulari del bestiar cabrum posa *queixera* 'els dos extrems o ànguls del forat de la boca' (*BDLC* IX, 1916, 188). *Queixut* 'que té els queixos grossos' [Bulb. 1905; *Dfa.*; *caixcut* en Escrig, veg. n. 4].⁷

Queixal m. 'dent molar' [1313, 1351, en documents escrits en llatí;⁸ la grafia *caxal* o *caixal* és molt usada des d'un principi: 1392, 1550, 1561, 1568 (Alart, *InvLC*); «--- en la sua boca no havia ni dent ni *caxal* ---» (*Curial, AlcM*); *quexal* en *Spill*, 1768, *Proc. Olives* 1237; «tirà-li un bot de lança --- e derrocà-li 4 *quexals*» (*Tirant*, ed. Ag. II, 248); 1575, *TbPu.* «les dents ---, los vllals ---, los *caxalls* [sic]: dentes molares» (p. 251, *caxals* en p. 259); *caixal*, *DTo.* 1647, Lab. 1839, Verdaguer, *Atl.* IX, 16d], derivat comú amb l'oc. *caisal* (landès *cachaou* «gros dent», Métivier, 717), cast. ant. *quexar* (*DECH* IV, 725a55), arag. ant. *caxar* (*Fuero de Ter.*, MGorosch); avui usual en tot el territori lingüístic: pronunciat *kəšál* en el dial. or. i balear, *kišál* en el dial. oc. (*BDC* VIII, 43) i Pallars, València i en part també a Mall. (*AlcM*);⁹ Ferraz, *Voc. Arib.*, duu *quixal* «muela» amb l'exemple «Tiengo un *quixal* foradau» (p. 90); la forma *quijal* (escrit *quixal*) que apareix en el murcià Polo de Medina (c. 1630, *DAut.*) i que avui se sent des de Múrcia fins a Almeria, és una extensió del mot català (*DECH* IV, 725b 40ss.).

Notem la documentació d'altres accepcions i de les expressions i denominacions amb *queixal*: un *queixal* 'un mossec, un bocí', a Castell de l'Areny (Berg.), 1963, «Ací haurem de fer un *kišál*»; en l'acc. de 'penyal isolat a la serra, tormo' a Alzira, 1962; 'defecte en les vores dels teixits quan presenten entrades i sortides' (*BDC* IV, 141a); *tenir queixals* (una cosa) 'presentar grans dificultats, ser molt difícil' [Belv. 1803, s. v. *caxal*], *treure foc pels queixals* 'manifestar una irritació molt forta' [Belv. 1803; ex. de G. Vidal i Val. (1886) en *DBal.*, s. v. *caxal*]; el refr. *Déu dona faves a qui no té queixals* [Belv. 1803]. *Queixal del seny* [*caix-*, *DTo.* 1647; 1776, *Rond.* de *Rond.* (*AlcM*), Belv. 1803 etc.]. *Queixal de llop* 'avellaner que fa les avellanes llargarudes i molt fortes de clofolla' (Camp de Tarrag., *DAG.*). *Queixals de vella*, nom de diferents plantes: 'abriull', *Tribulus terrestris* [Lab. 1839], dit